

EL MARQUÈS D'AITONA A LA GUERRA DE SUCCESSIÓ

PERE MOLAS RIBALTA
Universitat de Barcelona

Les grans revoltes de Catalunya contra els monarques residents a Madrid durant l'edat moderna, posen de manifest que els reis no podien controlar el país per mitjà dels magnats i de les seves clienteleles. El fracàs del duc de Cardona en temps de Felip IV és ben significatiu.

Per altra banda, aquests mateixos magnats eren només parcialment catalans. El procés d'unió amb nissagues de l'aristocràcia de Castella avançà força durant el segle XVI i s'incrementà a les darreries del segle XVII, quan tota l'herència dels ducs de Cardona i comtes d'Empúries passà, per extinció d'uns Fernández de Córdoba que es deien Cardona, al mar de títols dels ducs de Medinaceli.¹

I encara l'evolució de cada nissaga aristocràtica és diferent, així com ho és la seva manera d'inserció concreta dins l'aparell de poder de la monarquia, i la seva capacitat d'influència en la vida política del Principat, indirectament o directament.

Des d'aquest punt de vista, és interessant considerar l'actuació que va tenir el marquès d'Aitona durant la Guerra de Successió, oïmés quan amb aquest persona concreta es va extingir la successió masculina del llinatge dels Montcada, que s'havia mantingut durant els dos segles anteriors.

ELS MARQUESOS D'AITONA

Els marquesos d'Aitona havien desenvoluparen un paper important en la història de la monarquia dels Àustries. Els Montcada, senyors d'Aitona al Principat, i de Xiva al regne de València, havien assolit el títol de comte el 1536, i el de marquès el 1585.² També havien obtingut el 1575 l'antiga herència dels Cabrera: el comtat d'Osona i el vescomtat de Bas.³ El matrimoni amb l'hereva de la família Gralla els va fer titulars hereditaris del càrrec de Mestre Racional del Principat (1567), l'exercici del qual van fer servir per ser lloctinents.⁴ El matrimoni del segon marquès, va incorporar a la nissaga una altra vella i discutida herència, la de la casa de Castre i el vescomtat d'Illa, al Roselló, ensems amb la baronia de La Llacuna, que havia estat dels Cervelló.

El primer marquès, don Francesc, va ser home de confiança de Felip II en el Govern dels regnes de la Corona d'Aragó, especialment com a virrei de València (1581-1595). El seu fill don Gastó va ser virrei de Sardenya i Aragó, i també ambaixador davant la Santa Seu. El tercer marquès, anomenat també don Francesc, va ser ambaixador a Viena i general als Països Baixos durant la Guerra dels Trenta Anys. Fou el pare de don Guillem Ramon, el quart marquès, qui va culminar la seva carrera formant part de la Junta de Govern de la monarquia, durant la minoria d'edat de Carles II fins

1. Pere MOLAS RIBALTA (1997), «Va haver-hi una fusió de les elits a la Catalunya dels Àustries?», *Manuscrits*, núm. 15, p. 41-52. Pere MOLAS RIBALTA (1996), *Catalunya i la Casa d'Àustria*, Barcelona, p. 148-151.

2. Pere MOLAS (1996), p. 152-156.

3. Segons *Pràctica i estil de celebrar Corts Generals en Catalunya*, de Lluís DE PEGUERA (1632), Barcelona, p. 159-160 i p. 164, l'herència dels Cabrera representava quaranta-nou llocs a la vegueria de Girona, vint a la de Vic, cinc a la de Besalú i catorze a la de Barcelona, mentre que la senyoria d'Aitona, pròpiament dita, es reduïa a només cinc llocs.

4. Pere MOLAS (1996), p. 63-64.

a la seva mort, esdevinguda el 1670. Per tant, don Gastó, don Francesc i don Guillem Ramon varen pertànyer al Consell d'Estat de la monarquia espanyola durant tres generacions.⁵

Després d'aquesta presència destacada en els cercles de poder de la monarquia, les dues generacions següents de la casa d'Aitona es replegaren de bell nou sobre el Principat de Catalunya, potser perquè la seva joventut no els ofería encara un lloc prou distingit a la cort. Pocs anys després de la mort del seu pare, el maig de 1674, el cinquè marquès, don Miquel Francesc de Montcada i Silva, va fer la seva entrada oficial a la ciutat de Barcelona.⁶ Venia per participar a la campanya del Rosselló contra els francesos, com a mestre de camp del terç de la Diputació. No li estava destinada, però, una llarga carrera. Després de participar en el setge de la fortalesa de Belleguarda, el jove marquès va emmalaltir a Maurellas i va ser traslladat a Girona, on va morir al palau del bisbe el mes d'agost. Posteriorment les seves despulles foren portades al monestir de Santes Creus, que estava especialment vinculat a la nissaga. Dietaristes i historiadors de l'època feren ressó de la seva mort.⁷

UN MARQUÈS DE BARCELONA, NAT A MADRID

Don Miquel va morir als vint-i-dos anys, amb un hereu de només dos anys. Aquest, anomenat també Guillem Ramon, es va establir a Barcelona el 1692 i va ser rebut per la ciutat amb el cerimonial corresponent a un *grande*.⁸ Vivia a la residència familiar, la famosa casa Gralla, el palau del carrer Portaferrija que els Montcada havien heretat el segle *xvi*.⁹ El marquès va participar en la vida social i oficial de la Barcelona de l'època. Com a descendent de la nissaga, va pagar la capella de Santa Maria de Cervelló a l'església de la Mercè i va ocupar un lloc principal en les cerimònies de beatificació.¹⁰ Va comunicar oficialment al Consell de Cent les novetats familiars: el bateig d'una filla el 1692,¹¹ i d'un fill el 1698. Les relacions del marquès d'Aitona amb la ciutat estan plenes de declaracions de catalanitat. Quan va comunicar el naixement d'un fill, digué: «presiant-se ell de català i de la molta estimació feia de esta ciutat».¹² A la seva arribada de Madrid, declarà als consellers que «sols lo amor y zel que aportava a Catalunya, apreciant-se de cathalà, lo havia obligat a venir a est Principat sens puesto algun de Sa Majestat [...] y que lo tinguessin per un de sos ciutadans».¹³ Quan informava de diferents nomenaments militars, els acompanyava de declaracions, com per exemple

5. Feliciano BARRIOS (1984), *El Consejo de Estado de la Monarquía española, 1521-1812*, Madrid, p. 351 (Gastó); p. 351-364 (Francesc); i p. 379-380 (Guillem Ramon).

6. *Manual de Novells Ardit*, xix [s.a.], Barcelona, p. 69.

7. Joan BUSQUETS (1994), *La Catalunya del Barroc vista des de Girona. La crònica de Jeroni de Real (1626-1683)*, vol. II, Abadía de Montserrat, p. 442: «Agost. A set de dit, combregaren a [...] y morí avuy en lo palatio del senyor bisbe de Girona, y ell mateix li aportà lo viàtic. Tingué una enfermedad que li havia vinguda en lo camp. Fou depositat en la Seu, en la capella de sant Iu, y al cap de temps se n'aportaren lo cos, per enterrar-lo on estaven sos passats; i també la nota 1143: «Mestre de camp del tercio de infanteria espanyola del Principat de Catalunya. Vingué malalt de la armada que està [...] a la cara de l'exèrcit de França, enemich nostre». Narcís FELIU DE LA PENYA (1709), *Anales de Cataluña*, III, Barcelona, p. 360-364: «Murió de enfermedad por este tiempo el marqués de Aytona».

8. *Manual de Novells Ardit*, XXI (1692-1695), (1967), Barcelona, p. 5-6, i p. 180, 192 i 252.

9. Agustí DURAN I SANPERE (1973), «La casa Gralla», *Barcelona i la seva Història. I. La formació d'una gran ciutat*, Barcelona, p. 535-542.

10. Agustí DURAN I SANPERE (1973), p. 567, segueix el *Manual de Novells Ardit*, XXI (1967), Barcelona, p. 64, on Esteve de Corbera havia dedicat al marquès Guillem Ramon de Montcada *Vida y hechos maravillosos de doña María de Cervelló*.

11. *Manual de Novells Ardit*, XXI, p. 39-40.

12. *Manual de Novells Ardit*, XXIII (27 de maig de 1698), Barcelona, p. 35.

13. *Manual de Novells Ardit*, XXI, p. 506.

«ell, com a descendent era de est Principat, complia ab la obligació de patricio». I encara afegia que «ell sols apreciava lo ser català y tenir son domicili en esta ciutat».

Aquestes declaracions de catalanitat dels marquesos d'Aitona no eren noves, el que permet suposar que tenien la necessitat de fer-la constar. La relació és llarga. Don Francesc de Montcada, encara comte d'Aitona el 1569, va intervenir en el conflicte entre la Diputació i l'autoritat reial, dient que «les coses del present Principat les tenia per pròpies y lo que més se prèsia en ésser nat en la present Ciutat», «per lo que era català».¹⁴ El 1606 el seu fill Gastó, que havia participat en accions del braç militar i era, aleshores, ambaixador del rei a Roma, es presentava com a «català i barcelonès», «de que se preciava molt».¹⁵ El 1623 el comte d'Osona, hereu del marquès, va ser tramès pel rei al Principat «como a tan principal hijo de él», per tal de resoldre el problema del jurament del virrei.¹⁶ El 1662 l'aleshores marquès s'adreçà a la ciutat de Barcelona, anomenant-la «mi patria que tanto estimo», i afegint que «se precia tanto de hijo de esta ciudad». I Pere de Montaner, enviat de la ciutat a la Cort, escriví aquestes paraules:

[...] lo excm. senyor marquès se demostra tant fill de exa ciutat que solicita de continuo tot lo que pot ser de major benefici de ella.¹⁷

Aquestes declaracions de catalanitat tenien un caràcter formalista. També les trobem en boca de l'aristocràcia castellana. Durant els anys trenta, el duc de Fernandina i marquès de Villafranca feia constar el fet d'haver nascut a Barcelona, i omplia els seus comunicats al Consell de Cent d'exaltades declaracions de fidelitat.¹⁸ També es declarava català, l'antic virrei duc d'Albuquerque.¹⁹ El 1699 el duc d'Uceda, nat a Madrid, anà com a ambaixador a Roma i es posà a disposició de la ciutat «per quan ell devia tota sa criansa a Barcelona i estimava molt els barcelonesos».²⁰

El sisè marquès d'Aitona, que feia tantes declaracions de catalanitat, també havia nascut a Madrid²¹ ja que els Montcada havien orientat la seva política matrimonial envers dames de Castella. El quart marquès es casà amb Anna de Silva que, tanmateix, era Montcada per part de mare; Miquel Francesc ho va fer amb Luisa de Portocarrero, hereva del comtat de Medellín i del ducat de Caminha.²² El sisè marquès es casà en primeres noces, el 1688, amb Ana María de Benavides, filla del comte de Santiesteban, virrei de Sardenya, Sicília i Nàpols, i conseller d'Estat.²³

14. *Dietari de la Generalitat*, II (1994), Barcelona, p. 278.

15. *Manual de Novells Arditis*, VIII [s.a.], Barcelona, p. 289.

16. *Dietari Generalitat*, IV [s.a.], Barcelona, p. 643 i seg.

17. *Manual de Novells Arditis*, XVII [s.a.], Barcelona, p. 699-700.

18. *Manual de Novells Arditis*, XI (1632-1636), [s.a.], Barcelona. Hem triat una de les declaracions més expressives, la del 31 de desembre de 1632: «Si convenia a la ciutat aniria ab genolls per terra fins a derramar la pròpia sang, per ser fill originari d'ella, batejat al Pi, molt patricio de dita ciutat, i que estimava en més ser fill de Barcelona que marquès de Villafranca, honrant-se molt de tenir pàtria que hagués sempre conservada sa llibertat». Es podria fer una petita antologia amb declaracions d'aquesta mena.

19. *Manual de Novells Arditis*, XI, p. 87.

20. *Manual de Novells Arditis*, XXIII, p. 106 i 108: «que ell devia tota sa educació a la ciutat, per ser nat en ella». Uceda, però, havia nascut a Madrid el 1649.

21. ÀLVAREZ DE BAENA (1789), *Hijos ilustres de Madrid*, II i IV, Madrid, p. 380 (II) i p. 116 (IV), [edició facsímil de 1972].

22. El seu pare, Pedro de Portocarrero i Aragó Folch de Cardona, president del Consell d'Índies, morí el 1679.

23. Feliciano BARRIOS (1984), p. 406.

El germà petit del sisè marquès, Manuel Montcada i Portocarrero, va seguir la carrera pròpia d'un fill de *grande*. El 1688 va ingressar en el col·legi major de San Ildefonso de la Universitat d'Alcalá de Henares, on es va llicenciar en dret. Després, però, va fer un bon matrimoni i el 1693, als vint anys, es va casar amb la primogènita del comte de Baños, María Teresa, que va ser la quarta titular del comtat.²⁴ Els dos germans Montcada havien estat naturalitzats al regne d'Aragó per les Corts de 1678, ensems amb els ducs de Cardona (ara ja Medinaceli) i Híjar.²⁵ Tots dos germans fruïen de dignitats a l'orde militar de Calatrava, seguint la tradició familiar.²⁶

La successió del marquès d'Aitona va quedar truncada per manca de descendència masculina. Un fill de don Guillem Ramon, que com els hereus del marquesat portava el títol de comte d'Osona, va morir el 1699: don Francisco de Montcada, Benavides i Portocarrero.²⁷

GENERAL DE LA MONARQUIA

L'estada del marquès a Barcelona va estar esmaltada amb serveis militars a la monarquia;²⁸ va exercir el càrrec de general de la cavalleria al Principat. El 1695 tornà a Barcelona després d'una llarga temporada «ab tota sa casa fora ciutat y en sos estats en lo present Principat», i els consellers esperaven que contribuís a deturar la invasió francesa.²⁹ Aitona va restar voluntàriament dins Barcelona durant el setge de la ciutat pels francesos el 1697 i va ser, ensems amb el príncep de Darmstadt, un dels generals que es manifestaren partidaris de no capitular.³⁰

Amb el canvi de dinastia, el marquès d'Aitona va tenir un paper de segon ordre, però no pas negligible, dins la política catalana de Felip V. Durant la visita reial de 1701, participà en les cerimònies d'homenatge retudes per les diferents institucions catalanes. Concretament, ho va fer en la seva dignitat de Mestre Racional.

[...] Tuvo después audiencia el marqués [...] como Maestro Racional de la Real Casa y Corte de Su Majestad en los Reynos de la Corona de Aragón, con todos sus ministros y dependientes [...] explicó la obligación de aquel empleo y besó las manos y luego todos sus ministros.³¹

24. María del Carmen SAENZ BERCEO (1997), *El régimen señorial en Castilla: el estado de Baños y Leiva*, Logroño: Universidad de Rioja, p. 106.

25. SAVALL-PENEN (1966), *Fueros y actos de Corte del Reino de Aragón*, II, Saragossa, p. 412.

26. Pere MOLAS (1996), p. 204.

27. A *Fulletts Bonsoms*, núm. 4077 (1699), de la Biblioteca de Catalunya, trobem: «Llanto de los hombres y gozo de los ángeles. Oración fúnebre en las sumptuosas exequias [...] celebradas en el Real Monasterio de Santas Cruces».

28. Dues obres recents, publicades a les darreries de 1999, aprofundeixen en la situació militar i política de Catalunya en el trànsit del segle XVII al XVIII. És la d'Antonio ESPINO (1999), *Cataluña durante el reinado de Carlos II*, i la de Josep M. TORRAS (1999), *La guerra de Successió i els setges de Barcelona (1697-1714)*.

29. *Manual de Novells Ardits*, XXI, p. 245.

30. FELIU DE LA PENYA (1709), «Sucesos del asedio de Barcelona», llibre XXI, capítol XVI, p. 431 i 444: «Voto de los generales [...] Con un papel aseguraron no haber llegado ocasión de capitular».

31. UBILLA i MEDINA (1704), *Sucesión de el Rey don Felipe V*, Madrid, p. 260. LÓPEZ i MENDOZA, COMTE DE ROBRES (1882), *Historia de las guerras civiles de España*, Saragossa, p. 67.

32. FRANCISCO JOSÉ MORALES ROCA [s.a.], *Próceres habilitados en Cortes del Principado de Cataluña, 1599-1713*, I, Madrid, p. 71. Aquí figura amb totes les seves titulacions: «Don Guillermo Ramón de Moncada y Portocarrero Meneses. Duque de Camiña, Marqués de Aitona, de la Pobra, de Castro y de Villareal, Conde de Osona, de Valença, de Alcoutim y de Medellín, Vizconde de Cabrera, de Bas y de Illa, Barón de Llagostera y La Llacuna».

El fet de ser oficial reial impedia que Aitona presidís el braç militar de les Corts.³² Tampoc no ho va poder fer un altre títol castellanitzat, don Félix Fernández de Córdoba, duc de Sessa, senyor de Bellpuig i comte de Palamós.³³ Es va preferir el comte de Perelada, el valencià Guillem de Rocafull, comte d'Albatera i casat amb l'hereva del comtat d'Aranda a l'Aragó.³⁴ I no cal dir que tots aquests personatges podien presidir amb l'absència del duc de Cardona, o sigui, de Medinaceli, aleshores virrei a Nàpols.

El militar marquès d'Aitona va acompanyar Felip V en les seves campanyes italianes de 1702, com a mestre de camp de general de l'exèrcit de Milà.³⁵ A les terres de la Llombardia, va tenir l'ocasió de servir personalment al nou rei; li va donar escorta en el pas del riu Adda per un pont de barques.³⁶ El 19 de juny el seu regiment va defensar amb valor el pas del Po i, també, va ser a la batalla de Luzzara, el 15 d'agost.³⁷ En recompensa, fou un dels guardonats amb la dignitat de gentilhome de la cambra del rei, que tenia com a símbol de la seva funció una clau daurada.³⁸ A principis de 1703, va passar uns tres mesos a Barcelona, abans de recomençar la campanya.³⁹ Pel febrer següent tornava a la ciutat, i a l'abril s'acomiadava per «anar-se a servir a Sa Magestat en Castella».⁴⁰ Va passar al front de Portugal, amb el nou grau de tinent general, que s'havia adoptat del model francès.⁴¹ Amb motiu de la reorganització de la guàrdia reial, el 1705 fou designat coronel de les guàrdies espanyoles.⁴²

ASSETJAT I ASSETJANT

Aquell mateix any tornava a Barcelona per donar suport a la difícil situació del virrei Velasco.

Va sortir de Madrid el 3 d'agost.⁴³ Les cançons austriacistes unien la seva persona amb la de Velasco, com feia el conegut *Cant dels aucelles*, «cantava el perdigot / tots venen per lo bord / y lo marquès d'Aitona».⁴⁴

L'historiador filipista Vicent Bacallar qualificà Aitona i el duc de Popoli d'«hombres de incontrastable fidelidad y valor».⁴⁵ Tots dos, però, estaven preocupats per les seves dones, que romanien

33. Aquest personatge també es «precia molt de patricio, tenint la naturalesa de dita ciutat», però s'excusà de donar suport al Consell de Cent en la reivindicació de les insaculacions. *Manual de Novells Ardits*, xxii i xxiii [s.a.], Barcelona, p. 369 (xxii) i p. 244 (xxiii).

34. Francisc de CASTELVÍ (ed. 1997), *Narraciones históricas*, Madrid, p. 263-264 i 278.

35. *Manual de Novells Ardits*, xxiv [s.a.], Barcelona, p. 19. UBILLA i MEDINA (1704), p. 361. LÓPEZ DE MENDOZA, COMTE DE ROBRES (1882), p. 60.

36. UBILLA (1704), p. 559.

37. UBILLA (1704), p. 601-602. Després de la batalla es va haver de retirar a Milà, malalt de tercianes. VICENTE BACALLAR i SANNA, MARQUÈS DE SAN FELIPE (1724), *Comentarios de la guerra de España e Historia de su rey, Felipe V el Animoso*, I, p. 68.

³⁸38. Francisc de CASTELVÍ (ed. 1997), p. 380. «Nombre de los principales oficiales españoles que sirvieron esta campaña en Italia».

39. *Manual de Novells Ardits*, xxiv, p. 66: «benvenida de la volta d'Itàlia», i p. 83: «vingué a despedir-se [...] de partida per a Itàlia, a exercir son càrrec».

40. *Manual de Novells Ardits*, xxiv [s.a.], p. 135 i 141.

41. ROBRES (1882), p. 184.

42. BACALLAR (1724), I, p. 149.

43. PORTA BERGADÀ (1984), *La victòria catalana de 1705*, Barcelona, p. 330.

44. ANTONI COMAS (1964), *Història de la literatura catalana*, IV, Barcelona, p. 43. El bord era el virrei, i Velasco, el fill natural del conestable de Castella.

45. BACALLAR (1724), I, p. 173.

amb ells dins la ciutat. Velasco va demanar al general anglès Peterborough que les dues dames en poguessin sortir, però aquest no ho permeté.⁴⁶ Un altre testimoni, molt possiblement el botifler Honorat Pallejà, va descriure l'angoixa del marquès per la seva dona en els difícils moments. Després que l'anglès garantís la seguretat dels generals borbònics, Aitona es va neguitejar per la seva muller.⁴⁷

[...] Dijo el de Aytona a Peterborough: Milord, y mi mujer? y le respondió Peterborough: ya voy [...]. Fue en busca de ella y la [...] dejó en casa del marqués de Rupit.⁴⁸

Aitona va ser un dels generals que dinaren amb Peterborough i que acompanyaren el virrei fins a la casa d'aquest, però no figura en la llista d'embarcats amb Velasco. Degué sortir del Principat.

L'any següent hi tornà, amb l'exèrcit comandat pel mateix Felip V, per conquerir Barcelona. La invasió va començar precisament pels pobles de Torres de Segre i Aitona. Es construï un pont sobre el riu, però també es practicà el pillatge, «saqueando y matando».⁴⁹ Aitona va tenir un paper important en l'atac a Montjuïc el 23 d'abril. Aquell dia manava a la trinxera i se li va encarregar la bretxa del baluard de Sant Felip. Segons Castellví, Aitona «cortó la retirada a la tropa aliada e hizo algunos prisioneros».⁵⁰ El marquès de San Felip donà una visió més sagnant del combat: «dió el asalto a Monjuïc con gran valor, y pasó a cuchillo a los defensores de la otra parte del foso».⁵¹

El marquès es trobà cara a cara amb el general anglès Donnegal, que morí en l'encontre. Aitona va sortir lleument ferit.

La caiguda de Montjuïc va provocar dins Barcelona un avalot que va costar la vida al conseller en cap, Nicolau de Sant Joan. Mentre se sentien les campanes de la ciutat tocar a sometent, Aitona informava al rei de les conseqüències del combat nocturn i de l'estat dels treballs de setge.⁵² La victòria semblava estar a l'abast dels filipistes, però aquests no trigaren gaire a veure's obligats a aixecar el setge i emprendre una retirada en condicions força difícils, obrint-se pas cap a França, a través d'un país hostil.

BORBÒNICS EN RETIRADA

El fet de tenir importants possessions al país va donar un relleu especial a la figura d'Aitona, quan l'exèrcit borbònic va haver d'emprendre la retirada. El marquès manava l'avantguarda. Passa-

46. PORTA BERGADÀ (1984), p. 533.

47. CARRETERO ZAMORA; BARREDA FONTES (1980), «Una fuente anónima sobre la Guerra de Sucesión. Memoria anónima sobre el sitio de Barcelona de 1705», *Hispania*, p. 650-651 i 654-655.

48. Francesc Antoni de Bourmonville (1660-1726) fou el primer marquès de Rupit, que va ser després regidor del primer ajuntament borbònic.

49. Francesc de CASTELLVÍ (ed. 1997), II, «Marcha del Rey Felipe desde Madrid a Cataluña. Sucesos en su viaje hasta llegar delante Barcelona», p. 68-69 [any 1706.16].

50. FELIU DE LA PENYA (1709), III, p. 562: «Las tropas enemigas, gobernadas por el Marqués de Aytona, embistieron a la lengua de buey, brecha y baluarte de San Felipe». Francesc de CASTELLVÍ (1997), II, p. 21: «Asaltan los sitiadores las obras extensas de Montjuic y las ocupan el 21 de abril». ROBRES (1882), p. 286: «En este lance sobresalió don Guillén Ramón de Moncada, Marqués de Aitona, que como teniente general mandaba este día las trincheras».

51. BACALLAR (1724), I, p. 192.

52. Francesc de CASTELLVÍ (ed. 1997), II, p. 93-94: «Conmoción popular en Barcelona».

ren pel coll de Montcada i arribaren, sense excessives dificultats, fins a prop de Sant Celoni. Però, l'increment de la resistència pagesa féu cada cop més difícil l'operació. Aitona era conscient que els saquejos i els incendis de les tropes incrementaven la ira dels pagesos i causaven «el aumentarse la incomodidad en el tránsito». Per tant, considerà necessari arribar a un acord, «una especie de convenio», que creia fàcil perquè les terres de trànsit eren de la seva senyoria i els pagesos, en bona part, eren vassalls seus. Devem a l'austriacista Francesc de Castellví, la narració d'una entrevista insòlita.⁵³ El tinent general borbònic va fer avisar un notable local, Ramis de Sant Celoni, qui es declarava «humilde vasallo de la casa de Moncada». El pacte era doble. Els borbònics es comprometen a no saquejar cap poble i, a canvi, Ramis s'oferia per intervernir «con el mayor arte que le fuese posible», per tal de «mitigar el ardor» de les milícies pageses. Sembla que el mitjancer va trobar l'aquiescència de Miquel Mas de Roda, també vassall del marquès i de les seves forces, les quals estaven cansades per la persecució. Aitona, fins i tot, oferí abandonar algunes peces d'artilleria, «para que pareciera ser victoriosos y no poner en sospecha su obrar». Finalment, el conveni va funcionar i les tropes van passar per Sant Celoni, i arribaren a l'Empordà.⁵⁴

L'entrevista del marquès d'Aitona amb Ramis va donar lloc a un curiós intercanvi de parers que sembla que es va repetir al llarg del temps. Després de molts circumloquis i reverències, Ramis preguntà al marquès per quin motiu ell i els altres grans aristòcrates havien seguit el bàndol oposat al de la «pàtria»:

[...] Vuestra Excelencia, que es originario catalán, y tantos otros señores que poseen tantos grandes pueblos en Cataluña, y todos los veneran, ayudan a destruir su patria, ultrajando las leyes.

La resposta del marquès va ser convencional. Començà amb un paternal «Ramis mío» i seguí amb els arguments clàssics: Felip V era el rei jurat, potser els seus ministres havien actuat malament, però ell no en sabia res, tot s'arranjaria si els pagesos tornessin al treball, etc.

Però, encara més reveladora és la conversa mantinguda per Aitona quan va tornar a l'exèrcit. Davant la sorpresa del mariscal francès Tessé, «es mucho de admirar que Vuestra Excelencia haya podido contener el orgullo y la insolencia de esta nación», l'aristòcrata hispànic respongué amb arguments no menys clàssics: els catalans cal saber tractar-los, «con la urbanidad y civil trato» es pot aconseguir d'ells molt més que amb «severo trato e injuriosas voces», etc. I el general de Felip V acabà, segons la versió de l'austriacista Castellví, dient que els catalans «con la fuerza aborrecen el predominio y absoluta autoridad, porque nacieron y vivieron con libertad».

Tenim un clar exemple del fet que els marquesos d'Aitona ja no controlaven la seva xarxa de clients. El 1707 l'arxiduc concedí el títol de comte de Torre de Mata a un dels seus seguidors, Joan B. de Mata i Copons.⁵⁵ El pare d'aquest havia desenvolupat una trajectòria de servei a la monarquia es-

53. Francesc de CASTELLVÍ (ed. 1997), II, p. 112-115.

54. FELIU DE LA PENYA (1709), p. 562: «Retira el ejército del duque de Anjou. Para el tránsito hubieron de pactar con los paysanos en Sant Celoni, y para la comida y conducción de enfermos en Sant Feliu de Guíxols».

55. Francesc de CASTELLVÍ (ed. 1997), II, p. 239

panyola, vinculada a la casa d'Aitona. La casa pairal estava situada a Sant Cebrià de Vallalta, que formava part del vescomtat de Cabrera, concretament de la batllia de Montpalau. Durant la Guerra dels Segadors, Joan B. de Mata i Soler apareix com a governador de Ribagorça, on el marquès d'Aitona havia heretat les possessions de la casa de Castre.⁵⁶ El 1651 va rebre l'hàbit de cavaller de l'orde de Montesa i el 1655 el trobem com a mestre de camp d'un dels terços de la Diputació, i com a governador de Vic.⁵⁷ El 1662 també era governador d'Hostalric pel marquès d'Aitona,⁵⁸ i el 1672 lloctinent del càrrec de Mestre Racional, el titular del qual era precisament el marquès. També figura com a capità general de l'artilleria del regne d'Aragó i el 1673 arribà a ser governador de Girona.⁵⁹ Com a «soldado de valor y experiencia», assistí el marquès don Miquel en el setge de Belleguarda, el 1674.⁶⁰

Aitona encara va participar en una altra desfeta borbònica. Manava la guàrdia d'infanteria durant la retirada de Madrid, el mateix any 1706.⁶¹ La marquesa no va seguir la cort, sinó que es retirà a Toledo. Aquest fet motivà una carta del marquès al rei, segurament per esvair possibles dubtes sobre la seva lleialtat.

LLUNY DE CATALUNYA

L'activitat militar del marquès d'Aitona anà davallant. El 1709 va combatre altra vegada en el front de Portugal. La cavalleria que manava «atacò con brío» a l'acció anomenada del *Campo de la Gudiña*,⁶² i l'any següent va ser ascendit a capità general i va signar, ensems amb altres *grandes*, una carta on es demanava l'ajuda de Lluís XIV.⁶³

Segons Castellví, el 1713 es va creure que un cap militar que al mateix temps fos un important senyor jurisdiccional, com Aitona, podia ser la millor elecció per manar l'exèrcit borbònic a Catalunya. El marquès, però, va declinar la proposta. També va fer-ho el general Miquel Pons de Mendoza, germà del comte de Robres.⁶⁴ I finalment, sabem que el designat fou un company d'Aitona durant el 1705: el duc de Popoli.

El 1714 don Guillem Ramon de Montcada va ser designat membre del Consell de Guerra⁶⁵ i durant un temps hi va coincidir amb el botifler català Francesc Ametller. Precisament, el famós informe d'Ametller feia constar que amb l'entrada de l'exèrcit reial s'havien extingit les institucions del Govern reial a Catalunya, i entre elles la de Mestre Racional, el titular de la qual era el marquès d'Aitona. Aquest, que havia arribat a ser degà del Consell de Guerra, va dimitir del seu càrrec el 1724, i va morir a València tres anys després. Seguint el costum familiar, el seu cos va ser portat a Santes Creus, *entierro de su casa*.

56. *Memorial d'Aitona sobre l'actuació de Mata*, ms. 2336, p. 90, Biblioteca Nacional de Madrid.

57. FELIU DE LA PENYA (1709), III, p. 338.

58. *Manual de Novells Ardits*, XVII, p. 213 i 696. Hostalric era la capital dels vescomtats de Cabrera i Bas.

59. BUSQUETS (1994), I, p. 85, 427, 429: «ab carta del virrei per governar les armes».

60. FELIU DE LA PENYA (1709), III, p. 361.

61. BACALLAR (1724), I, p. 208. Francesc de CASTELLVÍ (ed. 1997), II, p. 242: «Los que siguieron al rey Felipe en la calamitosa partença de Madrid».

62. BACALLAR (1724), I, p. 315.

63. BACALLAR (1724), II, p. 32.

64. SANPERE i MIQUEL (1905), *Fin de la Nación catalana*, Barcelona, p. 70-72.

65. FRANCISCO ANDÚJAR (1995), *Consejo y consejeros de guerra en el siglo XVIII*, Granada, p. 236-237.

La marquesa d'Aitona va superar la prova de la fidelitat i el 1714 va ser designada per servir la nova reina Isabel de Farnesio, «desde el puerto que desembarcará la Reina hasta Madrid». Però, no va viure gaire més. Aleshores, el marquès es casà amb la vídua del seu nebot don Pedro de Montcada, el comte de Baños. La dama en qüestió era Rosa María de Castro, de la família del comte de Lemos, nascuda a Madrid el 1691, i vídua als vint-i-cinc anys, després de tres de matrimoni. Com que el matrimoni amb el marquès d'Aitona s'havia fet segons «los fueros de Aragón», amb la mort del seu marit, la marquesa va quedar «en el goce de todos sus estados». Rosa María va esdevenir la comtessa de Lemos el 1741, en morir un oncle seu.⁶⁶ El 1735 va ser nomenada cambrera major de donya Bàrbara de Bragança; el 1759 va ser-ho de la reina Maria Amàlia de Saxònia; i quan aquesta va morir, l'any següent, Carles III «la mandó tuviese a su cuidado el gobierno del Real Palacio en la misma forma que viviera su esposa».

Finalment, la marquesa d'Aitona va morir el 1771, als vuitanta-sis anys.⁶⁷

El sisè marquès havia tingut dues filles del seu primer matrimoni. La gran, Teresa, es va casar el 1722 amb el fill del duc de Medinaceli i va aportar els dominis dels Montcada a aquell gran casal, que ja posseïa els dels Cardona. La segona, Luisa, va maridar-se amb el duc d'Híjar, don Fadrique de Silva. Teresa i el seu marit, Luis Antonio Fernández de Córdoba, varen esdevenir ducs de Medinaceli a la mort del pare d'aquest, el 1739. Ella va morir l'any 1758 i el seu espòs, deu anys després. Aquest era el personatge a qui l'eclesiàstic català Agustí Eura va dedicar, el 1735, un sermó predicat davant dels catalans residents a Madrid, i en el qual feia encara fa constar, a més de les diverses baronies, l'antiga dignitat de Mestre Racional, pertanyent als Montcada.⁶⁸

El títol de marquès d'Aitona era concedit pel duc de Medinaceli, en vida, al seu hereu. El marquès d'Aitona figurava entre els nobles residents a la Cort, que feren constar la seva fidelitat al rei després del *motín de Esquilache*. També, utilitzaven el títol comtal d'Osona. El comte d'Osona havia estat nomenat el 1765 *alcalde de hermandad* de l'Ajuntament de Madrid.

Mentrestant, l'antiga casa Gralla s'havia convertit en el centre de l'Administració senyorial dels Medinaceli a Catalunya. Com deia el baró de Maldà, era «la casa d'Aitona, eo Medinaceli».⁶⁹

La trajectòria política del sisè marquès d'Aitona ens mostra l'etapa final d'un procés d'incorporació a l'aristocràcia de Castella. Durant generacions, els Montcada s'havien dedicat al servei militar i polític de la monarquia. A principis del segle XVIII, don Guillem Ramon ja no gaudia de la xarxa de clients de la qual disposaven els seus avantpassats. Tanmateix, era a la vegada tinent general i important senyor jurisdiccional a Catalunya. Hi havia residit, a diferència del duc de Medinaceli i Cardona i, a més, havia viscut de manera dramàtica els esdeveniments de 1705 i 1706. La seva absència, el 1713, fou també un símptoma que la manera de governar Catalunya de la monarquia ja no reposaria, almenys de manera directa, en els descendents més o menys castellanitzats dels antics llinatges que, a més, s'estaven truncant, com va succeir als Montcada amb la mort del sisè marquès.

66. *Compendio de los soberanos de Europa* (1769), Madrid, p. 314-315: «Aytona en Cataluña sobre el río Segre [...]. Su poseedor es doña Rosa María de Castro, condesa de Lemos, marquesa de Aytona y Sarria».

67. ÀLVAREZ DE BAENA (1789), iv, p. 300-302.

68. Ernest LLUCH (1996), *La Catalunya vençuda del segle XVIII*, Barcelona, p. 104.

69. Rafel d'AMAT i CORTADA, BARÓ DE MALDÀ (ed. 1994), *Calaix de Sastre*, v, Barcelona, p. 47.